

**MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” DIN ALBA IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE ISTORIE**

**PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI
ENEOLITICĂ DIN TRANSILVANIA**

REZUMAT

Conducător de doctorat:

Prof. univ. dr. hab. Mihai Gligor

Doctorand:

Ancuța Ioana Ileş (Bobîna)

Alba Iulia

2018

Cuvinte-cheie: figurine antropomorfe, figurine zoomorfe, figurine antropo-zoomorfe, neolitic, eneolitic, Transilvania, analiză macroscopică, radiografie, scanare 3D, tabletă grafică, bază de date, lanț operator.

CUPRINS

INTRODUCERE

I. METODOLOGIA ȘI PREZENTAREA TERMENILOR UTILIZAȚI ÎN CERCETAREA PLASTICII ANTROPOMORFE ȘI ZOOMORFE

I.1. Metodologie și terminologie

I.2. Principalele tipologii realizate și utilizate în literatura de specialitate

II. ISTORICUL ȘI STADIUL CERCETĂRILOR PRIVIND PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ DIN TRANSILVANIA

III. REPERTORIUL SITURILOR CU DESCOPERIRI DE PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ DIN TRANSILVANIA

III.1. Repertoriul siturilor

III.2. Analiza și interpretarea rezultatelor

IV. STUDIU DE CAZ: ANALIZĂ PRIMARĂ REALIZATĂ ASUPRA UNUI LOT DE PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ

IV.1. Categoria plasticii antropomorfe

IV.2. Categoria plasticii zoomorfe

IV.3. Analiza și interpretarea rezultatelor

V. METODE MODERNE DE ANALIZĂ A PIESELOR DE PLASTICĂ ANTROPOMORFE ȘI ZOOMORFE

V.1. Utilizarea radiografiilor și principalele rezultate obținute

V.2. Scanarea 3D

VI. INTERPRETĂRI CU PRIVIRE LA PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ

VI.1. Principalele direcții și interpretări cu privire la piesele de plastică antropomorfe și

zoomorfe

VI.2. Categoria plasticii antropomorfe

VI.3. Categoria plasticii zoomorfe

VI.3.1 Simbolistica animalelor reprezentate

VI.4. Lanțul operator

VI.4.1. Manufacturarea și arderea

VI.4.2. Ornamentarea

VI.4.3. Fragmentarea

CONCLUZII

Lista ilustrațiilor

Abrevieri bibliografice

Bibliografie

Anexe

INTRODUCERE

Tema vastă de cercetare a plasticii din Neolitic și Eneolitic a produs în deceniile din urmă o consistentă literatură de specialitate, care găzduiește discuții generoase și numeroase opinii controversate. Modul de cercetare, abordare, analizare și publicare reprezintă diferite aspecte sub care sunt emise teoriile și ipotezele de lucru cu privire la această temă.

Nevoia unui repertoriu care să cuprindă la un loc materialele din această categorie era necesar. În stadiul actual al cercetărilor, avem doar câteva lucrări exhaustive și numeroase studii care tratează loturi mai mari sau mai mici de piese. Astfel, am considerat utilă realizarea unui repertoriu al siturilor, care să cuprindă artefactele din categoriile plasticii antropomorfe și zoomorfe, la care se adaugă și cele câteva descoperiri hibride (antropo-zoomorfe). Pentru a stoca și interoga numeroasele informații obținute, am realizat o bază de date, utilizând programul Microsoft Access (2007). Aceasta poate fi utilizată și pe viitor, completată și folosită pentru un teritoriu mai vast și pentru o perioadă de timp mai întinsă.

Zona aleasă a fost cea a Transilvaniei¹, înțeleasă în sensul larg, fără a include și Banatul. Perioada supusă studiului cuprinde manifestările înregistrate începând cu neoliticul timpuriu și terminând cu perioada eneoliticului final².

Oportunitatea oferită de utilizarea soft-urilor informatice, analiza macroscopică a materialului studiat și utilizarea unor metode moderne de cercetare ne pot ajuta la o mai bună înțelegere privind descoperirile de plastică din neoliticul și eneoliticul Transilvaniei.

Despre interpretările pe care le-au căpătat, de-a lungul timpului aceste tipuri de piese, trebuie spus că sunt variate. Bibliografia, fie ea străină sau românească, veche sau nouă, pleacă în principal de la aceleași premise. Majoritatea sunt considerate că reprezintă idoli sau zeițe în diferite ipostaze, amulete, persoane decedate sau strămoși, inclusiv jucării realizate de/ sau pentru copiii. Unele dintre aceste idei se bazează în mare parte pe analogii etnografice. O serie de studii, care analizează atent contextul descoperirii și utilizează metode moderne de investigare încearcă să descifreze locul și rostul acestor figurine în cadrul comunității.

¹ Pentru zona geografică vezi Pop 2003, 11. Baza de date cuprinde înregistrări de artefacte din depresiunea Transilvaniei (jud. Cluj, Sălaj, Bistrița-Năsăud, Alba, Mureș, Harghita, Hunedoara, Sibiu, Brașov și Covasna), din zona de nord-vest și vest (jud. Satu Mare, Bihor și Arad).

² Culturi și grupuri culturale: Starčevo-Criș, Herpály, Pișcolt, Lumea Nouă, Ceramica Liniară, Vinča, Turdaș, Suplac, Iclod, Tisa, Foeni, Petrești, Precucuteni, Ariușd, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr/orizontul toartelor pastilate. Pentru discuții cu privire la perioada de final a eneoliticului vezi și Diaconescu 2009, 25-26; Diaconescu 2015; Schier 2014.

I. METODOLOGIA ȘI PREZENTAREA TERMENILOR UTILIZAȚI ÎN CERCETAREA PLASTICII ANTROPOMORFE ȘI ZOOMORFE

I.1. Metodologie și terminologie

Categoriile de plastică antropomorfă și zoomorfă cuprind numeroase tipuri de piese. La acestea se adaugă și figurinele antropo-zoomorfe (cu un număr redus de fragmente).

Realizarea unui repertoriu al siturilor cu descoperiri de piese de plastică, în stadiul actual al cercetărilor, este necesar. Toate punctele incluse în cadrul acestuia sunt redată pe hărți, modelate în GIS. Atribuirea culturală, distribuția și încadrarea pe categorii de plastică se regăsește în cadrul acestora. Repertoriul punctelor cu descoperiri de plastică antropomorfă, zoomorfă și antropo-zoomorfă este însoțit de o anexă (vezi Anexa 1), în care se pot urmări tipurile de piese (prescurtările utilizate fiind întâlnite și în baza de date).

Fiecare categorie plastică înregistrează o serie de variante. Plastica antropomorfă cuprinde: antropomorfe, antropomorfe feminine, masculine și androgine, vase, aplicațiile și reprezentări plastice, toarte și protome antropomorfe, capace, altare miniaturale și obiectele antropomorfizate. Categoria plasticii zoomorfe include: figurine, vase, aplicații și reprezentări plastice, toarte și protome zoomorfe, altare zoomorfe și bucraniile. La acestea se adaugă și reprezentările antropo-zoomorfe.

Catalogul pieselor de plastică din studiul de caz a fost creat în urma desenelor realizate în creion, ale artefactelor inedite sau edite, urmate de redesenarea pe tableta grafică în programul Photoshop CS6. Figurinele au fost analizate macroscopic (pastă, ardere, culoare, mod de manufacturare), au fost măsurate și cântărite, pe unele dintre acestea s-au efectuat radiografiile și scanări 3D.

Termenii utilizați în descrierea acestor mici piese au fost diverși, și de multe ori exagerați³. O serie de termeni definesc aceste tipuri de descoperiri, des întâlnit este cel de idol⁴, urmat de statueta⁵, reprezentare⁶ sau figurină⁷.

I.2. Principalele tipologii realizate și utilizate în literatura de specialitate

³ Vezi Gligor 2013, 70.

⁴ DA 1995, 226; MDA 2010, vol I, 1105.

⁵ MDA 2010, vol. II, 974; DA 1998, 135.

⁶ DEX 2012, 945.

⁷ DA 1995, 181-182.

Miniaturile descoperite au fost divizate în două mari categorii: antropomorfe și zoomorfe care, la rândul lor, au fost segmentate în funcție de modul de realizare, manufacturare, ornamentare, sau de specia animalului redat etc. De exemplu, figurinele antropomorfe din cultura Precucuteni au fost clasificate în funcție de poziția corpului, fiecare cu diferitele moduri de redare⁸. Gh. Lazarovici abordează figurinele din culturile Starčevo-Criș și Vinča, din Banat, în funcție de formă⁹ la care adaugă și o categorie de obiecte diverse¹⁰. E. Comșa a preferat să prezinte tipologiile propuse în literatură pentru fiecare cultură în parte¹¹, dar a adăugat și o serie de piese deosebite¹².

Observăm aceeași preocupare pentru încadrarea și clasificarea artefactelor din categoria plasticii, și în cadrul monografiilor de sit sau al studiilor ce cuprind loturi semnificative de piese¹³. Aici îi menționăm pe D. Monah¹⁴, R. R. Andreescu¹⁵ și S. Hansen¹⁶.

În ceea ce privește plastica zoomorfă, aceasta nu a beneficiat de analize amănunțite, totuși ele sunt amintite în cadrul monografiilor. În ultima perioadă, studiul acestor mici reprezentări de lut ars s-a amplificat. Cercetarea lor a fost extinsă într-atât încât sunt examinate inclusiv în legătură cu resturile faunistice¹⁷. Această categorie este variată, astfel, printre cei care s-au ocupat de acest aspect și care au realizat clasificări și tipologii îi amintim pe A. Nițu¹⁸, Gh. Lazarovici¹⁹, C.-Magda Mantu²⁰, V. Chirică și M. C. Văleanu²¹. Cercetătoarea Valentina Balabina realizează una dintre cele mai complexe lucrări cu privire la plastica zoomorfă²², îmbinând informații din domeniul zoologiei și arheologiei.

⁸ Marinescu-Bîlcu 1974, 89-90.

⁹ Lazarovici 1979, 32-35, 88-90.

¹⁰ Lazarovici 1979, 54, 104-105.

¹¹ Comșa 1995.

¹² Comșa 1995, 45-49.

¹³ vezi studii la Nițu 1970; Nițu 1971; Paul 1992; Lazarovici, Maxim 1995; Ignat 1998; Ciută 2005; Gligor 2009; Gligor 2013; Suci 2009; Sztáncsu 2009; Sztáncsu 2015; Ciută, Florescu 2010; Băcuet Crișan 2013; Băcuet Crișan, Virag 2006; Virag 2015; Luca 2015; Luca 2016; Luca *et al.* 2017; Ștefan 2014; Ștefan 2016; Ștefan *et al.* 2013; Bobîna 2017 ș.a.

¹⁴ Monah 1997; Monah 2012.

¹⁵ Andreescu 2002, 19, 77-90.

¹⁶ Hansen 2007.

¹⁷ Vezi Furnică 2014a, 515.

¹⁸ Nițu 1972, 14-15.

¹⁹ Lazarovici 1979, 100-103.

²⁰ Mantu 1994, 161.

²¹ Chirică, Văleanu 2008, 118-119.

²² Balabina 1998, 5.

II. ISTORICUL ȘI STADIUL CERCETĂRILOR PRIVIND PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ DIN TRANSILVANIA

În acest capitol sunt trecuți în revistă principalii autori și sintezele care i-au consacrat. Preocupări pentru studiul plasticii sunt înregistrate încă de la sfârșitul sec al XIX- lea²³. Urmează apoi lucrări ce tratează loturi mari de piese²⁴, discută despre arta preistorică²⁵ și prezintă spectaculoasele figurine din cadrul culturii Cucuteni²⁶.

Gh. Lazarovici²⁷, E. Comșa²⁸ sau D. Monah²⁹, R. R. Andreescu³⁰ sau S. Hansen³¹ se numără printre arheologii care trasează diferitele direcții de cercetare cu privire la aceste tipuri de descoperiri. Tipologii și interpretări sunt oferite de o serie de cercetători, care analizează loturi mai mari sau mai mici de figurine în cadrul monografiilor de sit³² sau al studiilor axate strict pe artefacte din categoria plasticii antropomorfe sau zoomorfe³³. La acestea se adaugă și numeroase cataloage de expoziții³⁴, despre arta neolitică³⁵ dar și informații cu caracter general despre spiritualitatea acestei perioade³⁶.

²³ Roska 1941.

²⁴ Dumitrescu 1968; Höckmann 1968.

²⁵ Dumitrescu 1974.

²⁶ Dumitrescu 1979.

²⁷ Lazarovici 1979.

²⁸ Comșa 1995.

²⁹ Monah 1997.

³⁰ Andreescu 2002.

³¹ Hansen 2007.

³² Paul 1992; Lazarovici, Maxim 1995; Luca 1997; Ignat 1998; Ciută 2005; Gligor 2009; Suciu 2009; Bărbat 2013; Virag 2015; Bem 2015; Sztáncsuj 2015; Luca 2015; Luca 2016; Luca *et al.* 2017 ș.a.

³³ Bader 1968; Pădureanu 1973; Vlăsa 1976; Lakó 1977; Lakó 1978; Zrínyi 1981-1982; Lazarovici 1980; Lazarovici 1985; Lazarovici 1991; Lazarovici, Lakó 1981; Lazarovici, Pădureanu 1981; Lazarovici, Dumitrescu 1985-1986; Lazarovici, Kalmar 1987; Lazarovici, Maxim 1989-1993; Lazarovici, Kalmar-Maxim 1990; Lazarovici *et al.* 2002; Lazarovici *et al.* 2011; Luca 1994; Luca 2014; Luca 2001; Luca, Iercoșan 1998; Luca, Luca 2015; Ursuțiu 2000; Rustoiu 2001; Ignat 2001; Ignat 2006; Gligor 2003; Gligor 2013; Gligor 2017a; Gligor 2017b; Sztáncsuj 2007; Tincu, Marc 2008; Maxim *et al.* 2009; Ciută, Florescu 2010; Popa, Fazecaș 2012; Băcuet Crișan 2013; Băcuet Crișan, Virag 2006; Ștefan 2014; Ștefan 2016; Ștefan, Petcu 2015; Ștefan *et al.* 2013; Ștefan *et al.* 2015; Buzea, Kovács 2015; Némethi, Hágó 2015; Sava 2015; Dimache *et al.* 2017; Bobîna 2017 ș.a.

³⁴ De ex. Scânteia 1999; Drașovean, Ciubotaru 2001; Catalog SM 2007; Lazarovici *et al.* 2009 etc.

³⁵ Drașovean, Popovici 2008.

³⁶ Istoria Românilor 2001, 124-196.

III. REPERTORIUL SITURILOR CU DESCOPERIRI DE PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ DIN TRANSILVANIA

De-a lungul timpului, numeroasele descoperiri de piese de plastică antropomorfe și zoomorfe au fost publicate în studii sau volume de specialitate. În stadiul actual al cercetărilor nu avem realizat un repertoriu al siturilor, așadar nu se cunoaște numărul real al pieselor publicate. Drept urmare, am considerat ca fiind util un astfel de demers, care să cuprindă piesele, categoriile plastice și starea de conservare. În acest repertoriu sunt incluse piese editate dar și o serie de materiale aflate în curs de publicare sau inedite.

III.1. Repertoriul siturilor

Repertoriul siturilor este alcătuit în ordine alfabetică. Fiecare punct este localizat în cadrul hărților, și cuprinde o serie de informații: categoria plastică, tipul cercetărilor întreprinse, încadrarea cultural-cronologică și bibliografia.

III.2. Analiza și interpretarea rezultatelor

În urma realizării repertoriului, am identificat un număr de 1453 de piese - întregi și fragmentare - încadrate în categoriile de plastică antropomorfă și zoomorfă (928 antropomorfe, 519 zoomorfe, 5 antropo-zoomorfe și un exemplar neidentificat). Numărul siturilor în care au fost descoperite aceste piese se ridică la 112, în stadiul actual al cercetărilor. Tot aici sunt analizate, cu ajutorul interogărilor din baza de date, o serie de aspecte. Datele obținute sunt exploatate și valorificate sub forma graficelor și urmăresc distribuția pe categorii, starea de fragmentare, varietatea tipurilor, distribuția spațială în cadrul cercetărilor etc.

IV. STUDIU DE CAZ: ANALIZĂ PRIMARĂ REALIZATĂ ASUPRA UNUI LOT DE PLASTICĂ ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ

Accesul la o serie de materiale din ambele categorii de plastică, mi-a oferit posibilitatea de a propune un mod de cercetare și de analizare a acestor tipuri de artefacte. Ca urmare, studiul realizat a avut în centru piesa. Analiza primară³⁷ a urmărit pasta și degresantul utilizat, arderea, modul de manufacturare și de modelare precum și descrierea ornamentului acolo unde a fost

³⁷ Noțiune utilizată de Andreescu în 2002.

cazul. Artefactul a fost măsurat și cântărit iar desenul, realizat inițial în creion pe hârtie milimetrică, a fost ulterior scanat și digitalizat³⁸. Toate rezultatele obținute au fost înregistrate în cadrul catalogului.

Majoritatea artefactelor cuprinse în acest catalog au fost publicate în literatura de specialitate. Acestea provin din cercetări preventive, sistematice și de suprafață din siturile de la: Alba Iulia – *Lumea Nouă*; Petrești – *Groapa Galbenă*; Tărtăria – *Gura Luncii*; Tibru, Orăștie – *Dealul Pemilor Punctul X₂*; Deva – *Cimitirul Reformat/ Camera Mortuară*; Șoimuș – *La Avicola*; Turdaș; Brănișca – *Pe Hotar*; Homorodu de Sus – *Ograda Borzului*; Tășnad – *Sere*; Pișcolt – *Lutărie*; Carei – *Cozard*; Halmeu – *Vamă*; Călinești-Oaș – *Dâmbul Sfintei Mării*; Suplacu de Barcău – *Corău și – Dealul Roșu*.

IV.1. Categoria plasticii antropomorfe, cuprinde 188 de piese întregi sau fragmentare, acestea au fost analizate macroscopic, cântărite și redesenate.

IV.2. Categoria plasticii zoomorfe, cuprinde un număr mic de piese prelucrate, 23 și acestea au fost amănunțit analizate și descrise.

IV.3. Analiza și interpretarea rezultatelor prezintă diverse aspecte legate de pastă, ardere, decor sau stare de fragmentare. Și aici, cu ajutorul interogărilor am reușit să realizez o serie de grafice. Concluzia este că, de-a lungul perioadelor studiate, piesele de plastică au fost modelate și utilizate în cadrul diferitelor evenimente. Majoritatea artefactelor sunt caracterizate de schematism. Numărul celor realist modelate sunt puține și ambele categorii de piese de plastică sunt întâlnite în număr diferit, de-a lungul perioadei studiate.

V. METODE MODERNE DE ANALIZĂ A PIESELOR DE PLASTICĂ ANTROPOMORFE ȘI ZOOMORFE

În acest capitol sunt expuse o serie de informații cu privire la rezultatele analizelor nondistructive realizate asupra unor figurine.

V.1. Utilizarea radiografiilor și principalele rezultate obținute

Această metodă permite examinarea obiectelor confecționate din diferite materiale, iar în funcție de densitate și grosime, structura internă a artefactului se poate diferenția prin contrast.

³⁸ Vezi Bobîna 2015, 9 și urm.

În urma examinării radiografiilor am constatat diferite caracteristici: unele au fost modelate din mai multe bucăți, altele prezintă perforații transversale, fisuri sau înțepături etc.

V.2. Scanarea 3D

O altă metodă de analiză utilizată a fost scanarea 3D. Aceasta s-a realizat cu aparatul Artec Space Spyder. Metoda se bazează pe scanarea cu lumină structurată. Datorită acestei tehnici, a fost supusă documentării piesa descoperită în cercetarea de suprafață realizată la Tibru. Prin intermediul acestei tehnici, o serie de detalii pot fi observate pe suprafața artefactului, iar piesa, odată digitizată, poate fi vizualizată prin intermediul Internet on-line³⁹.

VI. INTERPRETĂRI CU PRIVIRE LA PLASTICA ANTROPOMORFĂ ȘI ZOOMORFĂ NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ

VI.1. Principalele direcții și interpretări cu privire la piesele de plastică antropomorfe și zoomorfe

Studiul figurinelor antropomorfe și zoomorfe este extrem de important. Principala problemă o constituie interpretarea acestora, care de multe ori a generat dezbateri contradictorii.

Categoriile de piese identificate de noi, deși fac parte din cadrul aceleiași manifestări, înregistrează diferențe, începând cu cele de ordin cantitativ, urmate de modul de realizare și de tratare a suprafețelor, toate acestea constituind un contrast evident.

VI.2. Categoria plasticii antropomorfe

Această categorie este foarte variată și bogată, iar din această cauză este intens abordată în literatura de specialitate. Toate piesele din categoria plasticii antropomorfe, studiate în cadrul acestui demers, sunt modelate din pastă de factură diferită (de la grosieră până la fină), arderea nu este uniformă, culorile rezultate în urma acestui proces variază de la cenușiu la cărămiziu, cu diferite nuanțe. Multe sunt descoperite în stare fragmentară, foarte mic este numărul celor păstrate întregi. Se remarcă de multe ori schematismul⁴⁰ cu care sunt modelate majoritatea acestora. Decorul poate fi distribuit într-o anumită zonă a corpului, se poate întinde pe o anumită regiune sau pe toată suprafața piesei. Acesta se prezintă sub forma inciziilor, liniilor sau punctelor, de diferite adâncimi și dimensiuni, sau a picturii.

³⁹ Vezi link-ul <https://sketchfab.com/models/28eb511681854c45b6f83aefad40d1a1>.

⁴⁰ Vezi Lazăr 1974-1975, 13.

VI.3. Categoria plasticii zoomorfe

Arheologia a studiat și analizat lumea animală doar prin prisma economică, rolul jucat de animal în vechile societăți rămânând pe plan secund⁴¹. Nu se observă diferențe notabile în modul de manufacturare sau de tratare al suprafețelor. Acestea sunt executate în aceeași manieră, de multe ori neputând fi considerate fosile directe. O serie de cercetători consideră figurinele zoomorfe ca fiind replici ale animalelor, modelate în scopuri cultice⁴², sau animale totemice, psihopompe sau de sacrificiu⁴³. O altă categorie consideră aceste piese ca fiind materiale didactice sau jucării, realizate de adulți pentru copii, sau modelate de aceștia din urmă, în scopul deprinderii meșteșugului olăriei.

VI.3.1. Simbolistica animalelor reprezentate, prezintă, conform Dicționarului de Simboluri⁴⁴ semnificațiile speciilor modelate în lut.

VI.4. Lanțul operator

VI.4.1. Manufacturarea și arderea

Artefactele studiate și incluse în cadrul acestui demers au fost realizate din lut. Material plastic, acesta a fost utilizat pentru realizarea acestor tipuri de piese, alături de ceramică. Realizate din una, două sau mai multe bucăți, acestea au fost arse la temperaturi nu foarte ridicate, dovadă sunt culorile variate. Unele sunt atent modelate, în timp ce altele sunt schematizate excesiv.

VI.4.2. Ornamentarea

Un număr nu foarte mare de piese de plastică⁴⁵, au prezente pe suprafața corpului elemente decorative, realizate din puncte sau linii incizate, uneori încrustate cu diferite substanțe, sau cu pictură. Decorul nu este uniform distribuit. El poate fi prezent pe toată suprafața piesei, în anumite zone, sau dispus aleatoriu.

VI.4.3. Fragmentarea

Faptul că majoritatea pieselor de plastică sunt descoperite în stare fragmentară, a condus la realizarea unei bibliografii bogate⁴⁶, care se ocupă de acest aspect. Chiar dacă au fost

⁴¹ Vitezović 2015, 7.

⁴² Dumitrescu 1968, 52-53; Horváth 1998, 296 și urm.

⁴³ Dumitrescu 1968, 53; Talalay 1993, 40-51; Lazarovici, Maxim 1995, 147; Schmandt-Besserat 1997, 55-57; Campbell 2005, 68; Becker 2007, 39-40; Meskell *et al.* 2008; Ilie, Dumitru 2014, 38; Furnică 2014a, 89.

⁴⁴ Evseev 1994.

⁴⁵ Este vorba despre materialul descoperit în zona supusă studiului.

⁴⁶ Chapman 2000, 23 și urm.; Porčić 2012, 810 și urm.; vezi discuțiile la Bailey 2017, 827 și urm.

descoperite conexiuni între depozitare/ context/ fragmentare, acest obicei nu poate fi încă înțeles pe deplin⁴⁷.

Tot în cadrul acestui capitol sunt aduse în atenție o serie *necunoscute*. Cine modela aceste artefacte? Dacă se poate discuta despre meșteri specializați⁴⁸ în realizarea acestora? Aici putem interveni și atrage atenția că nu toate piesele descoperite sunt realizate din pastă omogenă, sau sunt bine arse. O serie dintre ele sunt arse superficial sau prezintă urme de ardere secundară. Cât de importantă era culoare? Aceasta, depinde de mai multe variabile: de lut, temperatură și atmosfera de ardere. Ce ar putea însemna aceste figurine, cum erau văzute, de cine depindeau, cum le vedeau oamenii? – sunt întrebări la care temele moderne nu sunt total adecvate, pentru înțelegerea relațiilor de acum mii de ani. Piesa primește valențe religioase, și automat este legată de credința într-o zeităte a fertilității, fecundității, cu atribuții care uneori depășesc capacitatea noastră de înțelegere. Cum deosebim piesele care serveau cultului religios de cele care erau folosite în ritualurile magice, sau în ceremoniile de inițiere? Care era natura acestor ceremonii și ritualuri? sunt alte întrebări, care se ridică pe măsură ce încercăm să descifrăm această lume a miniaturilor. De ce majoritatea pieselor sunt schematizate, realismul fiind identificat la puține exemplare? Să reprezinte, de fapt, neîndemânarea modelatorului? Idoli, personaje, zeități sau jucării? Ce reprezentau acestea este, cred, una dintre problemele principale. Transmit acestea un mesaj? Ornamentele de pe suprafața lor pot fi purtătoare a unor mesaje, un simplu ornament, sau poate fi legat de tatuaj, de pictură pe piele, scarificare, sau redă elemente de podoabă sau vestimentare, ce erau purtate de membrii comunităților respective. Dacă acestea redau zeități și idoli, de ce comunitățile preferau să le îmbrace, să le desacralizeze? Nu puteau oare reda personaje din comunitate, strămoși sau decedați⁴⁹? Nu este exclusă posibilitatea ca unele dintre piese să fi fost atribuite unor zeități⁵⁰, unor grupuri de indivizi⁵¹, adoratori sau să reprezinte simple jucării. Animale de sacrificiu sau amulete purtate de diferiți indivizi, sau animale fantastice pentru reprezentările antro-po-zoomorfe. Interpretările, fie ele exagerate sau nu, ca să

⁴⁷ Porčić, Blagojević 2014, 91.

⁴⁸ Talalay 1993, 32-33.

⁴⁹ De exemplu, în Africa, păpușile sunt rareori lipsite de semnificații. Colegi de joacă pentru copii, agenți ai forțelor spirituale, simbol al fertilității feminine și ai viitorilor descendenți, amulete oferite femeii de către un posibil pretendent sau avatare ale copiilor decedați (în special gemeni), care trebuie hrăniți, spălați și tratați ca și cum ar fi în viață, vezi Graham 2013, 3.

⁵⁰ Amintim aici descoperirea sanctuarului de la Parța; vezi complexul de la Isaiia; sau descoperirile spectaculoase de la Çatalhöyük; vezi Kovács 2016a ș.a.

⁵¹ Crnobraja 2011, 139-140.

fie acceptate trebuie să se baze în primul rând pe dovezi solide, susținute de contextul în care au fost descoperite artefactele și de analizele ulterioare realizate asupra pieselor.

De ce există o diferență numerică însemnată între categoriile de plastică studiate? Dacă oamenii au tendința de a reprezenta ceea ce văd în jurul lor și ceea ce îi impresionează, nu se explică disproporția dintre categorii.

CONCLUZII

Departea de a considera încheiate discuțiile cu privire la interpretările acestor tipuri de materiale, putem face doar afirmații legate de categoriile de reprezentări, tipurile de piese, starea de prezervare, sau mod de ornamentare ș.a.

Până la momentul actual (ținând cont de faptul că cercetările arheologice fie ele preventive, sistematice sau de suprafață sunt în permanentă desfășurare) cunoaștem numărul real al siturilor arheologice cu descoperiri de piese de plastică (112). Numărul pieselor înregistrate se ridică la 1453 (în marea lor majoritate publicate în studii, rapoarte sau monografii).

Încă de la început am știut că diferența dintre cele două categorii de plastică este mare. Explicația este aceea că, cele din categoria plasticii zoomorfe au prezentat o importanță mai scăzută și din cauza numărului redus de piese descoperite. Probabil ele au fost realizate din materiale organice, perisabile, care nu s-au păstrat, sau au fost modelate din lut crud, cu puțin timp înainte de a fi folosite, și nu au mai fost supuse arderii. Dacă presupunem că ele erau utilizate doar de crescătorii de animale, cei care dețineau turme, atunci explicația numărului scăzut de reprezentări ar părea plauzibilă.

Ce am mai cunoscut și s-a adevărat a fost starea de conservare, numărul ridicat al celor păstrate întregi este redus în comparație cu cele fragmentare.

Locul descoperirii artefactelor este variat. De la locuințe, gropi sau complexe cu caracter ritual, până la nivele de locuire. O concluzie care reiese de aici este aceea că aceste materiale erau parte a diferitelor activități, din sânul comunității. Ele puteau fi legate de diferite obiceiuri casnice, de anumite credințe religioase sau de magie.

La fel de variat este și modul de manufacturare a pieselor. Datorită acestui aspect, consider că o bună parte dintre ele erau realizate de persoane diferite sau erau modelate într-un cadru intim, familial, și utilizate într-un mediu restrâns. Cele modelate realist le-aș pune pe

seama meșterilor, a celor care se ocupă în special de producerea ceramicii, care aveau cunoștințe despre lut, ardere și pictură.

Ornamentul întâlnit pe ceramică este prezent și pe piesele de plastică. În număr mai redus, acoperă diferite părți ale figurinelor. Realizat din puncte sau linii incizate, chiar și pictură, se întâlnește în special pe reprezentările din neoliticul dezvoltat și eneolitic. În cadrul categoriei plasticii zoomorfe numărul pieselor ornamentate este redus.

Rezultatele analizei macroscopice, a măsurătorile realizate pe o serie de fragmente, și a detaliilor cu privire la tipul de pastă și de ardere, precum și a modului de manufacturare am ales să le prezint sub forma unui catalog. O serie de piese au fost supuse radiografiilor și scanării 3D.

Se poate afirma că în perioada neoliticului dezvoltat întâlnim cea mai bogată și mai diversă gamă de artefacte din categoria plasticii.

Am ales prezentarea celor două categorii de plastică împreună. Cele antropomorfe, bogate și variate eclipsează descoperirile zoomorfe, reduse numeric și simplu modelate. Totuși, acestea două se leagă între ele. Ambele au fost realizate în cadrul comunităților, probabil de către aceleași persoane, ca o activitate intra-sit. Au fost utilizate în cadrul anumitor activități, fie împreună, fie separat. De aici și concluzia că nu trebuie tratate individual.

Chiar dacă nu am lămurit nici pe departe rolul și rostul acestor artefacte, am reușit să aduc la un loc și să așez într-o ordine cronologică descoperirile de plastică antropomorfă și zoomorfă neolitică și eneolitică din Transilvania. Avem un număr real de puncte și piese din ambele categorii. Metodologia propusă de a analiza aceste tipuri de descoperiri, baza de date⁵² și metodele moderne de cercetare, sunt puncte de plecare ce pot ajuta la o mai bună analiză și înțelegere a acestor tipuri de descoperiri.

Bibliografie selectivă

Expo Scânteia 1999	<i>Expoziția Scânteia. Cercetare aheologică și restaurare</i> , Helios, Iași, 1999.
Istoria Românilor 2001	<i>Istoria Românilor</i> , vol. I, Ed. Enciclopedică, București, 2001.

⁵² Aceasta prezintă un mod de stocare al informațiilor și imaginilor despre plastica antropomorfă și zoomorfă neolitică și eneolitică din Transilvania. Baza de date poate fi completată cu piese din alte regiuni și de la alte paliere cronologice. Accesul la baza de date ar ușura munca celor care se ocupă de studierea plasticii. Este un instrument folositor, care cuprinde numeroase informații.

- Catalog SM 2007 *Catalogul colecției de arheologie*, Muzeul Județean Satu Mare, L. Marta, P. L. Szöcs coord., Satu Mare, 2007.
- DA 1995 *Dicționar de Artă, Forme, Tehnici, Stiluri Artistice, A-M*, Ed. Meridiane, București, 1995.
- DA 1998 *Dicționar de Artă, Forme, Tehnici, Stiluri Artistice, N-Z*, Editura Meridiane, București, 1998.
- DEX 2012 *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Academia Română Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-A. Rosetti”, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.
- MDA 2010 *Mic Dicționar Academic*, vol I, II, Academia Română, București, 2010.
- Andreescu 2002 R. R. Andreescu, *Plastica antropomorfă Gumelnițeană, Analiză primară*, Muzeul Național de Istorie a României, București, 2002.
- Bader 1968 T. Bader, *Despre figurinele antropomorfe în cadrul culturii Criș*, în *ActaMN*, V, 1968, 381-388.
- Bailey 2017 D. W. Bailey, *Southeast European Neolithic Figurines. Beyond Context, Interpretation, and Meaning*, în *Oxford Handbook of Prehistoric Figurines*, T. Insoll ed., Oxford University Press, 2017, 823-850.
- Balabina 1998 Valentina I. Balabina, *Figurki zhivotnyh v plastike Kukuteni-Tripol'ja*, Moskva, 1998.
- Băcueț Crișan 2013 Sanda Băcueț Crișan, *Arta miniaturală din situl de la Porț-Corău: statuetele antropomorfe. Studiu preliminar*, în *Anales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 17/II, 2013, 83-99.
- Băcueț Crișan, Virag 2006 Sanda Băcueț Crișan, C. Virag, *Plastica antropomorfă neolitică din nord-vestul României*, în *Fontes Historiae, Studia in honorem Demetrii Protase*, C. Găzdac, C. Gaiu eds., Bistrița-Cluj-Napoca, 2006, 43-59.
- Bărbat 2013 I. Al. Bărbat, *Complexul cultural Starčevo-Criș în bazinul Mureșului Mijlociu*, (Teză de Doctorat), Alba Iulia, 2013, *mss.*
- Becker 2007 Valeska Becker, *Rinder, Schweine, Mischwesen. Zoomorphe*

- Funde der Westlichen Linearbandkeramik, în Zwischen Mosel und Morava – neue grabungen und forschungen zur vor- und Frühgeschichte Mitteleuropas, Saarbrücker Studien und Materialien*, R. Gleser ed., 11, 2007, 9-95.
- Bem 2015 C. Bem, *Sistemul de fortificare al stațiunii eneolitice de la Pianu de Jos Podei (Alba, România). Între simbolism și rațiuni defensive*, București, 2015.
- Bobîna 2015 Ancuța I. Bobîna, *Prelucrarea grafică a figurinelor antropomorfe neolitice. Studiu de caz: grupul cultural Suplac*, în *BCȘS*, 21, 2015, 9-24.
- Bobîna 2017a Ancuța I. Bobîna, *Noi descoperiri de plastică aparținând culturii Vinča din situl de la Alba Iulia-Lumea Nouă*, în *BCȘS*, 23, 2017, 19-31.
- Buzea, Kovács 2015 D. L. Buzea, Adela Kovács, *Noi date cu privire la statuetele antropomorfe de dimensiuni mari descoperite la Păuleni – Ciuc „Dâmbul Cetății” (jud. Harghita). Cultura Cucuteni-Ariuşd*, în *Angustia*, 19, 2015, 35-54.
- Campbell 2005 L. Michelle Campbell, *Antropomorphic and Zoomorphic Figurines of the Eastern Mediterranean*, în *Iris (Journal of the Classical Association of Victoria)*, 18, 2005, 65-72.
- Chapman 2000 J. Chapman, *Fragmentation in Archaeology: People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*, London, 2000.
- Chirică, Văleanu 2008 V. Chirică, M. C. Văleanu, *Umanizarea taurului celest. Mărturii ale spiritualității comunităților cucuteniene de la Ruginoasa-Iași*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008.
- Ciută 2005 M. M. Ciută, *Începuturile neoliticului timpuriu în spațiul intracarpatic Transilvănean*, Ed. Aeternitas, Alba Iulia, 2005.
- Ciută, Florescu 2010 M. M. Ciută, C. T. Florescu, *Preliminary Considerations Regarding Vinča Anthropomorphic Figurines Discovered in Archaeological Site Limba-Oarda de Jos, Sectors: Bordane, Şesu'*

- Orzii and Vărăria (Alba county), în *ActaTS*, IX, 2010, 85-114.
- Comșa 1995 E. Comșa, *Figurinele antropomorfe din epoca neolitică de pe teritoriul României*, Ed. Academiei Române, București, 1995.
- Crnobrnja 2011 A. Crnobrnja, *Arrangement of Vinča Culture Figurines: a Study of Social Structure and Organisation*, în *DP*, XXXVIII, 2011, 131-147.
- Diaconescu 2009 D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, *Bibliotheca Brukenthal*, XLI, Sibiu, 2009.
- Diaconescu 2015 D. Diaconescu, *O abordare bayesiană a datelor AMS aparținând epocii cuprului din Câmpia Panonică*, în *AB*, S.N., *Arheologie-Istorie*, XXIII, 2015, 101-118.
- Dimache et al. 2017 Mădălina Dimache, C. E. Ștefan, R. Petcu, *Loom Weight from Șoimuș-Ferma La Avicola 2, Hunedoara County*, în *Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice*, 3, 2017, 13-30.
- Drașovean, Ciubotaru 2001 F. Drașovean, D. L. Ciubotaru, *Neolithic Art in Banat, Catalogue of the Exhibition*, Solness, 2001.
- Drașovean, Popovici 2008 F. Drașovean, D. N. Popovici, *L'art Néolithique in Roumanie*, *Arte'm*, Milano/Napoli, 2008.
- Dumitrescu 1968 Vl. Dumitrescu, *Arta neolitică din România*, Ed. Meridiane, București, 1968.
- Dumitrescu 1974 Vl. Dumitrescu, *Arta preistorică în România*, Ed. Meridiane, București, 1974.
- Evseev 1994 I. Evseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1994.
- Furnică 2014a R. G. Furnică, *Plastica zoomorfă*, în *Comunități cucuteniene din zona Târgu-Frumos*, D. Boghian et al., Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2014, 86-89.
- Furnică 2014b R. G. Furnică, *Reprezentări zoomorfe din neoliticul și eneoliticul României de la est de Carpați*, (Teză de Doctorat), Iași, 2014, mss.
- Gligor 2003 M. Gligor, *O figurină antropomorfă aparținând culturii Petrești de la Alba Iulia – Lumea Nouă*, în *Sargetia*, 31, 51-60.

- Gligor 2009 M. Gligor, *Așezarea neolitică și eneolitică de la Alba Iulia – Lumea Nouă*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.
- Gligor 2013 M. Gligor, *Plastica antropomorfă neolitică din Transilvania. Tradiție și inovație*, în *Anales Universitatis Apulensis*, Series Historica, 17/II, 2013, 69-82.
- Gligor 2017a M. Gligor, *A Clay Figurine With Representation of Pregnancy in Early Eneolithic Transylvania (Romania)*, în *Proceedings of 9th European Symposium on Religious Art, Restoration and Conservation*, Kermes Books, Torino, 2017, 143-146.
- Gligor 2017b M. Gligor, *Precucuteni-Type Ceramic Artefacts from Transylvania (Romania)*, în *PLURAL*, V, 1, 2017, 164-189.
- Graham 2013 L. D. Graham, *Terracotta Fertility Figurines of Prehistoric Eurasian Design from Modern East Africa*, https://www.academia.edu/4685518/Terracotta_fertility_figurines_of_prehistoric_Eurasian_design_from_modern_East_Africa, accesat 20.03.2016.
- Hansen 2007 S. Hansen, *Bilder vom Menschen der Steinzeit. Untersuchungen zur Anthropomorphen Plastik der Jungsteinzeit und Kupferzeit in Südosteuropa*, Teil I-II, Eurasien-Abteilung des Deutschen Archäologischen Instituts, Mainz, 2007.
- Horváth 1998 F. Horváth, *The Zoomorphic Figurines of the late Neolithic Gorzsa Group and their South-East European Relation*, în *Man and the Animal World: Studies in Archaeozoology, Archaeology, Anthropology and Paleolinguistics in Memoriam Sándor Bököny*, P. Andreiter, L. Bartosiewicz, Erzsébet Jerem, W. Meid eds, Archeolingua, Budapest, 1998, 285-305.
- Höckmann 1968 O. Höckmann, *Die Menschengestaltige Figuralplastik Der Südosteuropäischen Jungsteinzeit Und Steinkupferzeit*, I-II, Hildesheim, 1968.
- Ignat 1998 Doina Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacu de Barcău*, Ed. Mirton, Timișoara, 1998.

- Ignat 2001 Doina Ignat, *Arta neolitică în NV României*, în *Crisia*, XXI, 2001, 9-22.
- Ignat 2006 Doina Ignat, *Reprezentări plastice antropomorfe din așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău*, în *Crisia*, XXXVI, 2006, 6-13.
- Ilie, Dumitru 2014 Ana Ilie, F. Dumitru, *Reprezentări zoomorfe eneolitice din colecțiile Complexului Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște*, în *Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Seria Arheologie*, 6, 2014, 31-49.
- Kovács 2016a Adela Kovács, *Temple, sanctuare, altare în Neoliticul și Epoca Cuprului din sud-estul Europei*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2016.
- Lakó 1977 Éva Lakó, *Piese de cult din așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj)*, în *ActaMP*, I, 1977, 41-46.
- Lakó 1978 Éva Lakó, *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj) în anul 1977*, în *ActaMP*, II, 1978, 11-17.
- Lazarovici *et al.* 2009 C.-Magda Lazarovici, Gh. Lazarovici, Senica Țurcanu, *Cucuteni a Great Civilization of the Prehistoric World*, Iași, 2009.
- Lazarovici 1979 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979.
- Lazarovici 1980 Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu din nord-vestul României*, în *ActaMN*, XVII, 1980, 13-30.
- Lazarovici 1985 Gh. Lazarovici, *Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj și din vestul României*, în *ActaMP*, IX, 1985, 69-91.
- Lazarovici 1991 Gh. Lazarovici, *Grupul și stațiunea Iclod*, Cluj-Napoca, 1991.
- Lazarovici, Lakó 1981 Gh. Lazarovici, Éva Lakó, *Săpăturile de la Zăuan – Campania din 1980 și importanța acestor descoperiri pentru neoliticul din nord-vestul României*, în *ActaMN*, 18, 1981, 13-44.
- Lazarovici, Pădureanu 1981 Gh. Lazarovici, E. D. Pădureanu, *Așezarea neolitică de la Arad – Strada Voievod Moga*, în *Ziridava*, XIII, 1981, 49-73.
- Lazarovici, Dumitrescu Gh. Lazarovici, Hortensia Dumitrescu, *Cercetări arheologice de*

- 1985-1986 *la Tăualaș-Deva (partea a II-a)*, în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, 3-40.
- Lazarovici, Maxim 1989-1993 Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Șantierul arheologic Iclod (Campania 1989)*, în *ActaMN*, 26-30 I/2, 1989-1993, 337-363.
- Lazarovici, Kalmar-Maxim 1990 Gh. Lazarovici, Zoia Kalmar-Maxim, *Săpăturile arheologice de la Iclod (Campania 1988)*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 1990, 23-57.
- Lazarovici, Maxim 1995 Gh. Lazarovici, Zoia Maxim, *Gura Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
- Lazarovici *et al.* 2002 Gh. Lazarovici *et al.*, *Descoperiri eneolitice de la Păuleni. Campania 2001*, în *Angustia*, 7, 2002, 19-40.
- Lazarovici *et al.* 2011 Gh. Lazarovici, C. Magda Lazarovici, M. Merline, *Tărtăria and the Sacred Tablets*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2011.
- Lazăr 1974-1975 M. D. Lazăr, *Plastica culturii Vinča-Turdaș din colecțiile Muzeului Județean Hunedoara-Deva*, în *Sargetia*, XI-XII, 1974-1975, 11-18.
- Luca 1994 S. A. Luca, *Complexul ritual de la Orăștie-Dealul Pemilor Punct X₂ (jud. Hunedoara)*, în *SCIVA*, 4, 45, 1994, 363-367.
- Luca 2001 S. A. Luca, *Cercetări arheologice la Oradea – Salca și câteva probleme legate de cultura Salca-Herpály – lui Gheorghe Lazarovici la împlinirea vârstei de 60 de ani*, în *Apulum*, XXXVIII/1, 2001, 27-83.
- Luca 2014 S. A. Luca, *Art and Religious Beliefs in the Neolithic and Aeneolithic from Romania*, Ed. Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2014.
- Luca 2015 S. A. Luca, *Viața trăită sub zei. Situl Starčevo-Criș I de la Cristian I, jud. Sibiu, România*, C. E. Ursu, S. Țerna eds., Ed. Academiei Române, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2015.
- Luca 2016 S. A. Luca, *Tărtăria Rediviva, Bibliotheca Brukenthal*, LXXI, Ed. Altip, Alba Iulia, 2016.
- Luca, Iercoșan 1998 S. A. Luca, N. Iercoșan, *Noi descoperiri de artă plastică antropomorfă preistorică din zona Careiului*, în *AB*, (S.N.), VI, 1,

- 1998, 153-166.
- Luca, Luca 2015 S. A. Luca, A. Luca, *Prehistoric Signs and Symbol in Transylvania (3). „Prometheus” Before Prometheus. The Neolithic and Aeneolithic Settlement from Tărtăria – Gura Luncii (Alba County)*, în *ActaTS*, XIV, 2015, 107-115.
- Luca et al. 2017 S. A. Luca, A. Georgescu, Anamaria Tudorie, Florentina Marțiș, *Cristian III realități cronologice și culturale preistorice dovedite prin cercetările preventive*, Ed. Karl A. Romstorfer, Suceava, 2017.
- Mantu 1994 C. Magda Mantu, *Plastica zoomorvă a așezării cucuteniene de la Scânteia (jud. Iași)*, în *AM*, XVII, 1994, 161-168.
- Marinescu-Bîlcu 1974 Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974.
- Maxim et al. 2009 Zoia Maxim, J. Marler, Viorica Crișan eds., *The Danube Script in the Light of the Turdaș and Tărtăria Discoveries. Exhibition Catalogue*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2009.
- Meskell et al. 2008 Lynn Meskell, Carolyn Nakamura, Rachel King, Shahina Farid, *Figured Lifeworlds and Depositional Practices at Çatalhöyük*, în *Cambridge Archaeological Journal*, 18, 2008, 139-161.
- Monah 1997 D. Monah, *Plastica antropomorvă a culturii Cucuteni-Tripolie*, Piatra Neamț, 1997.
- Monah 2012 D. Monah, *Plastica antropomorvă a culturii Cucuteni-Tripolie*, (ed. a II-a), Piatra Neamț, 2012.
- Németi, Hágó 2015 J. Németi, A. N. Hágó, *Cultic and Miscellaneous Clay Finds from Pișcolt-Lutărie*, în *Neolithic Cultural Phenomena in the Upper Tisa Basin*, C. Virag ed., Satu Mare, 2015, 185-219.
- Nițu 1970 A. Nițu, *Reprezentările feminine dorsale pe ceramica neo-neolitică Carpato-Balcanică*, în *MemAntiq*, II, 1970, 75-99.
- Nițu 1971 A. Nițu, *Noi descoperiri de reprezentări antropomorfe în relief pe ceramica Cucuteni A*, în *Carpica*, IV, 1971, 81-88.
- Nițu 1972 A. Nițu, *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-*

- eneolitică carpato-dunareană*, în *AM*, VII, 1972, 9-52.
- Paul 1992 I. Paul, *Cultura Petrești*, Ed. Museion, București, 1992.
- Pădureanu 1973 E. D. Pădureanu, *Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în jud. Arad*, în *Banatica*, 2, 1973, 395-402.
- Pop 2003 G. P. Pop, *Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Caracteristici geografice*, în *Istoria Transilvaniei*, vol. I, I. A. Pop, T. Năgler coord., Institutul Cultural Român, Cluj-Napoca, 2003, 11-27.
- Popa, Fazecaș 2012 C. I. Popa, G. T. Fazecaș, *Contribuții la cunoașterea plasticii antropomorfe din așezarea neolitică de la Suplacu de Barcău (jud. Bihor)*, în *Sargetia*, III (XXXIX) S.N., 2012, 7-26.
- Porčić 2012 M. Porčić, *Contextual Analysis of Fragmentation of the Anthropomorphic Figurines from the Late Neolithic site of Selevac*, în *Ethnology and Anthropology*, n. s., 7, 3, 2012, 809-827.
- Porčić, Blagojević 2014 M. Porčić, Tamara Blagojević, *Fragmentation, Context and Spatial Distribution of the Late Neolithic Figurines from Divostin, Serbia*, în *Anthropomorphism and Symbolic Behaviour in the Neolithic and Copper Age Communities of South-Eastern Europe*, C. E. Ursu, S. Țerna eds., Suceava, 2014, 91-107.
- Roska 1941 M. Roska, *A Torma Zsófia – Gyűjtemény, Az erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- És Régiségtárában*, Kolozsvár, 1941.
- Rustoiu 2001 G. T. Rustoiu, *Așezarea de la Oarda – Dublihan*, în *PA*, I, 2001, 55-70.
- Sava 2015 V. Sava, *Neolithic and Eneolithic in the Lower Mureș Basin*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015.
- Schier 2014 W. Schier, *The Copper Age in Southeast Europe – Historical Epoch or Typo-Chronological Construct?*, în *The Neolithic and Eneolithic in Southeast Europe. New Approaches to Dating and Cultural Dynamics in the 6th to 4th Millennium BC*, W. Schier, F. Drașovean eds., Rahden/Westf., Leidorf, 2014, 419-425.

- Schmandt-Besserat 1997 Denise Schmandt-Besserat, *Animal Symbols at Ain Ghazal*, în *Expedition*, 39, 1, 1997, 48-58.
- Suciu 2009 C. I. Suciu, *Cultura Vinča în Transilvania*, Sibiu, 2009.
- Sztáncsuj 2007 S. J. Sztáncsuj, *Plastică și reprezentări zoomorfe din așezarea eneolitică de la Ariușd (Erősd)*, în *ActaS*, 2007, 187-206.
- Sztáncsuj 2009 S. J. Sztáncsuj, *Human Representations in the Ariusd Culture in Transylvania*, în *Medias Res Praehistoriae Miscellanea in Honorem Annos LXV Peragentis Professoris Dan Monah Oblata*, G. Bodi ed., Editura Universității „Al. I. Cuza” Iași, 2009, 409-434.
- Sztáncsuj 2015 S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2015.
- Ștefan 2014 C. E. Ștefan, *Some Special Clay Artifacts from Șoimuș – La Avicola (Ferma 2), Hunedoara County, Romania*, în *The Old Potter's Almanack*, 19, 2, 14-22.
- Ștefan 2016 C. E. Ștefan, *Playing with Clay: Anthropomorphic Figurines from Șoimuș – La Avicola (Ferma 2), Hunedoara County*, în *Dacia*, LX, 2016, 31-66.
- Ștefan, Petcu 2015 C. E. Ștefan, R. Petcu, *Notă asupra unor capace de lut cu trăsături umane de la Șoimuș – La Avicola (Ferma 2), jud. Hunedoara*, în *SP*, 12, 2015, 117-126.
- Ștefan et al. 2013 C. E. Ștefan et al., *Reprezentări antropomorfe din așezarea neolitică de la Șoimuș – La Avicola (Ferma 2), jud. Hunedoara*, în *SP*, 10, 2013, 49-66.
- Ștefan et al. 2015 C. E. Ștefan, R. Petcu, R. Petcu, *Vase cu picioare de la Șoimuș – La Avicola (Ferma 2), jud. Hunedoara*, în *SCIVA*, 66, 3-4, 2015, 183-209.
- Talalay 1993 Lauren E. Talalay, *Deities, Dolls, and Devices. Neolithic Figurines from Franchthi Cave, Greece*, Indiana University Press, Bloomington & Indianapolis, 1993.
- Tincu, Marc 2008 S. Tincu, A. Marc, *Discuții pe marginea a două statuete*

- antropomorfe descoperite în așezarea de la Brănișca Pe Hotar (județul Hunedoara), în Acta Musei Corvinensis, XII, 2008, 55-65.*
- Ursuțiu 2000 A. Ursuțiu, *O statueta neolitică de la Bernadea (jud. Mureș), în Marisia, 25, 2000, 25-28.*
- Virag 2015 C. Virag, *Halmeu-Vamă*, Ed. Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 2015.
- Vitezović 2015 Selena Vitezović, *Animal Symbolism in Starčevo Culture, în Representations, Signs and Symbols, Proceedings of the Symposium on Religion and Magic*, N. C. Rișcuță, V. I. Ferencz, Oana Tutilă Bărbat eds., Ed. Mega, Cluj Napoca, 2015, 7-24.
- Vlassa 1976 N. Vlassa, *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976.
- Zrinyi 1981-1982 A. Zrinyi, *Contribuții la cunoașterea neoliticului din valea superioară a Mureșului: săpăturile de la Goreni, în Marisia, XI-XII, 1981-1982, 17-29.*